


An interpretive study of verses related to the People of the Book in Surah Al-Baqarah with an emphasis on verbal proportion

Shahrbanusadat Abtahi ¹ \ Laleh Eftekhari ²

1. Graduated Student of MA, Quran and Hadith Sciences, Shaahed University, Tehran, Iran.
shahrbanoo.abtahi.917@gmail.com

2. Professor Assistant, Quran and Hadith Sciences Department,
Shahed University, Tehran, Iran (Responsible Author).
eftekhari@shahed.ac.ir

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article  Date of receive: 2024/01/30 Date of revision: 2024/10/28 Date of acceptance: 2025/01/04	<p>The issue of the proportion of verses of the Holy Quran to each other, as one of the valuable topics of Quranic sciences, has been increasingly the focus of attention of scholars in the Islamic world since ancient times and has been able to make its place in the intellectual system of many contemporary commentators such as Ayatollah Javadi Amoli. This research, which is fundamental in terms of its type and based on questions and objectives, by referring to library sources using the method of documentary analysis, has conducted an interpretive study of verses related to the People of the Book in Surah Al-Baqarah with an emphasis on verbal proportion in Tasnim's interpretation, and Its aim is to prove this proportion and, in practice, respond to those who consider the style of the Quran to be scattered. Therefore, after explaining the conceptualization of proportionality and addressing definitions and terms, the types of verbal proportionality in verses related to the People of the Book are explained, such as answering a question, emphasizing, restricting generality, assigning generality, and expressing an example.</p>
Keywords	Verses of the People of the Book, theological interpretation, proportionality of verses, People of the Book, explaining the (places of) verses (by legitimator), Tasnim interpretation.
Cite this article:	Abtahi, Shahrbanusadat & Laleh Eftekhari (2025). An interpretive study of verses related to the People of the Book in Surah Al-Baqarah with an emphasis on verbal proportion. <i>Scientific Journal Commentary Studies</i> . 16 (1). 109-132. DOI: 10.22034/16.61.103
DOI:	https://doi.org/10.22034/16.61.103
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

The issue of "the proportionality of the verses of the Quran with each other" as one of the valuable topics of Quranic sciences has been increasingly the focus of the attention of scholars in the Islamic world since a long time ago, and has made its place in the intellectual system of many contemporary commentators such as Ayatollah Javadi Amoli. The importance of this issue is revealed when Muslim and non-Muslim individuals, due to their lack of awareness of the dispersion of Quranic verses and concepts, have raised their lack of order. In this regard, researches such as: Kaamyabi entitled "Investigation of the Relationship of the Verses of Surah Maaedah", Khatabi entitled "The Compatibility of Surahs Az'eem" and Baqa'i entitled "The Arrangement of Pearls, in the Compatibility of Verses and Surahs" have been made so far. This research, by referring to library sources using the method of documentary analysis and with the aim of resolving these doubts, has examined and answered the question of "What are the verses related to the People of the Book in Surah Al-Baqarah with an emphasis on verbal compatibility in Tasnim interpretation?"

Methodology

This research is fundamental in terms of its type and by the method of documentary analysis, which means achieving the function of smaller units within a larger unit based on questions and objectives and by referring to the library and the Internet, the compatibility between the verses of Surah Al-Baqarah has been investigated based on Tasnim interpretation.

Discussion

In the verbal proportion of the verses related to the People of the Book in Surah Al-Baqarah, one can point out the subject of the verse as an adjective for the previous verse, as sometimes the verses are arranged in such a way that they have the same adjective for the verse before them, such as verses (76 and 77) of Surah Al-Baqarah, which actually refer to two characteristics of cunning and intellectual and ideological deviation of a group of Jews, and strengthen the suspicion that in their false belief, Allah Almighty is like a material being who becomes aware of what man confesses to what he does, and Allah Almighty remains unaware when he conceals it. In the exegetical study, some verses are used to emphasize the meaning and concept of the previous verse, such as verse (24) of Surah Al-Baqarah, which emphasizes the principle of prophethood of the Holy Prophet (PBUH) mentioned in verse (23), and says, "And if you cannot bring a Surah like the Quran, while you never do it, then avoid a Fire whose fuel is people." Or in verse (94) of Surah Al-Baqarah, it is said that if you think that the abode of the Hereafter and the eternal Paradise are yours alone and you claim to be truthful, then wish for death if you are truthful. In the verses related to the People of the Book, it can also be seen that the verse is used as an explanation and elaboration (brief interpretation) for the previous verse. In verse fifty of this Surah, it is said, "Remember when We parted the sea and then saved you and drowned the people of Pharaoh while you were watching." This blessed verse explains verse (49) more fully, which only referred to the blessing of being saved from the people of Pharaoh, and details salvation from Pharaoh's people in a more complete way, and removes the reader from ambiguity because the example of salvation is clearly stated in this verse. Surah Al-Baqarah, as one of the Medinan surahs of the

Holy Quran, has a special status in expressing the relationship between Muslims and the People of the Book. The present article, with an interpretive approach, examines the verses related to the People of the Book in this surah and has attempted to analyze the connection between concepts and linguistic structures from the perspective of verbal proportionality. The purpose of the research is to explain the role of words in conveying deep meanings and guiding the audience towards a more comprehensive understanding of the positions of the Quran towards the People of the Book .

The findings of the study indicate that verbal proportion not only strengthens the internal coherence of the surah, but also leads the audience to reflect more on the concept of guidance, acceptance, or rejection of the People of the Book. On the other hand, linguistic diversity in the way of addressing the People of the Book provides a platform for deeper understanding and differentiation of attitudes.

Finally, the study shows that an exact understanding of these verses by paying attention to verbal subtleties and semantic connections will enhance interpretive understanding and strengthen intertextual interaction in the Holy Quran.

Conclusion

The science of proportion, which has a special place in the interpretation of the Quran, is one of the important branches of Quranic sciences, with the help of which the integrity and harmony between the verses and surahs of the Quran has been proven, and it answers the doubts of orientalists. Therefore, this study uses an analytical method to study the verses related to the People of the Book in Surah Al-Baqarah with an emphasis on verbal proportionality in Tasnim's interpretation. The results indicate that in the relevant verses, various types of verbal proportionality, including the verse as an adjective for the previous verse and as an emphasis on the meaning of the previous verse, answering a question, stating an example, witness, restriction and allocation, explanation and elaboration, stating a specific for the general, stating a general rule, inciting the ruling of the previous verse, warning, good ending and explanation for the previous verse, are clearly evident. This shows the existence of the correlation and integrity of the verses in this matter, which the commentator of Tasnim's interpretation has clarified in some cases.

References

- *The Holy Quran*.

A) Books

- Abdossalam Selmi, Ezzoddin (n.d). *Al-Eshaarah ela al-Ijaaz fi ba'dh Anwaa' al-Majaaz (The reference to Summarizing in some types of Metaphoric)*. Cairo: Dar al-Hadith. (In Arabic)
- Baghelani, Abu Bakr (2000). *E'jaaz al-Qoran (Miracle of the Qur'an)*. Beirut: Dar al-Kutub Al-Elmiya. (In Arabic)
- Beqa'i, Burhan al-Din (1994). *Nazl al-Dorar fi Tanaasob al-Aayaat wa al-Sowar (The Arrangement of the Pearls in the proportion of verses and surahs)*. Beirut: Dar al-Kutub al-Elmiya. (In Arabic)
- Feqhizadeh, Abdul Hadi (2014). *Pazhuheshi dar Nazme Quran (A research on the Arrangement of the Qur'an)*. Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Hijazi, Mohammad Mahmoud (2011). *Al-Wahdah al-Mawzu'iah (Thematic unit)*. Cairo: Dar al-Kutub. (In Arabic)
- Ibn Fares, Ahmad (1946). *Mo'jam Maqaaees al-Loghat (The Dictionary of Criteria of the Word)*. Cairo: Dar al-Fekr. (In Arabic)

- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (2010). *Lesan al-'Arab (Arabic language)*. Qom: Aadaab al-Hawza. (In Arabic)
- Javadi Amoli, Abdullah (1999). *Tafsir Tasnim (Tasnim Commentary)*. Qom: Israa. (In Persian)
- Khorramshahi, Bahaoddin (2000). *Zehn wa Zabane Hafez (The Mind and language of Hafez)*. Tehran: Nahid Publication. (In Persian)
- Kamiabi, Toktam (2011). *(Barresie Ertebate Aayaate Sureh Maaedah (Examining the relationship between the verses of Surah Ma'idah)*. Yazd: Yazd University. (In Persian)
- Majlesi, Mohammad Bagher (1997). *Bihar al-Anwar al-Jame'ah Ledorar Akhbar al-A'imah al-Athar^ (The Seas of the Lights Containing the Pearls of News of Pure Imams)*. Tehran: Islamic Library. (In Arabic)
- Ma'refat, Mohammad Hadi (1994). *Al-Tamhid fi 'Olum al-Qoran (The Introduction in the Sciences of the Qur'an)*. Qom: Al-Nashr al-Islami Foundation. (In Arabic)
- Marefet, Mohammad Hadi (1999). *Al-Tafsir al-Athari al-Jama' (The Comprehensive Traditional Commentary)*. Qom: Al-Tamhid. (In Arabic)
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi (1997). *Qoran-Shenasi (Koranology)*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- Mohaqqueq, Mohammad Baqer (1980). *Nemunei az Bayyenaat dar Sha'ne Nozule Aayaat (An example of Evidences Regarding the Cause of Revelation of the Verses)*. Tehran: Islamic. (In Persian)
- Moin, Mohammad (1997). *Farhange Farsi (Persian Dictionary)*. Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
- Al-Moqri al-Fayyumi, Ahmad bin Muhammad (1414 AH). *Al-Mesbah al-Monir (The Illuminating Lamp)*. Qom: Dar Hijra. (In Arabic)
- Moqebli Ehtezaei, Umm al-Banin (2014). *Barresie Tanaasobe Aayaat dar Tafsir al-Mizan (Examining the appropriateness of the verses in al-Mizan Commentary from the point of view of Allameh Tabatabaei, relying on Surah Ahzab)*. Kerman: Shahid Bahonar University. (In Persian)
- Muslim, Mustafa (1997). *Mabaaheth fi Tafsir al-Mawzu'I (Discussions in the Thematic Commentary)*. Damascus: Dar al-Qalam. In Arabic)
- Naderi, Ezzatullah (2006). *Raweshhaye Tahqiq wa Chegunegie Arzyaabie aan dar 'Olume Ensani "baa Ta'kide bar 'Olume Tarbiati (Research Methods and How to Evaluate Them in the Humanities (with Emphasis on Educational Sciences)*. Tehran: Arasbaraan. (In Persian)
- Pakatachi, Ahmed (2011). *Raweshe Tahqiq baa Tekyeh bar Hawzeh 'Olume Qoran wa Hadith (Research method based on Quran and Hadith Sciences)*. Tehran: Imam Sadegh University. (In Arabic)
- Qandali, Fatemeh (2014). *Barresie Hasht Tarjomeh az Tarjomehaye Farsie Qoran Karim (Reviewing and criticizing eight translations of the Persian translations of the Holy Quran based on the degree of attention to the appropriateness and relevance of the verses)*. Tehran: University Sciences and Education of Holy Quran. (In Persian)
- Razi, Fakhruddin Muhammad bin Omar (1990). *Al-Tafsir al-Kabir (The Grreat Commentary)*. Beirut: Dar al-Kutub Al-Elmiya. (In Arabic)
- Suyuti, Jalaluddin (1985). *Al-Etqan fi 'Olum al-Qoran (The Firmness in the Sciences of the Qur'an)*. Qom: Al-Sharif Al-Radi. (In Arabic)
- Suyuti, Jalaluddin (n.d). *Tanaasoq al-Dorar fi Tanaasob al-Sowar (The Discipline of the Pearls in the proportion of the Surahs)*. Damascus: Dar al-Kutub al-Arabi. (In Arabic)
- Tabarsi, Fazl bin Hasan (2008). *Majma' al-Bayan le-'Uloom al-Qur'an (The Collection of the Expression for the Sciences of Quran)*. Beirut: Dar al-Marefah. (In Arabic)

- Tabari, Muhammad bin Jarir (1991). *Jame' al-Bayan fi Tafsir'i al-Qur'an (The Comprehensive Expression in the Commentary of Quran)*. Beirut: Dar al-Marefah. (In Arabic)
- Tabatabaei, Sayyed Mohammad Hossain (1993). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an (The Criterion in the Commentary of the Quran)*. Qom: Islamic Publications Office. (In Arabic)
- Zamakhshari, Mahmud (1986). *Tafsir al-Kashshaaf (Kashshaaf Commentary)*. Cairo: Daar Ehyaa al-Torath al-'Arabi. (In Arabic)
- Zarkeshi, Badroddin (1988). *Al-Borhan fi 'Olum al-Qoran (The Evidence in the Sciences of the Qur'an)*. Beirut: Dar al-Fekr. (In Arabic)

B) Articles

- Hojjati, Sayyed Mohammad Baqer and Karam Siavoshi (2005). Wahdate Mawdhuei az Negaah-e Sayyed Qotb dar fi Zelal al-Qoran (Thematic Unity from the Perspective of Sayyid Qutb in Fi Zillal Al-Quran). *Religious Research*. 4 (1). 9-40. (In Persian)
- Qaneei Ardakani, Ali (2009). Tanaasobe Aayaat (The Proportion of Verses). *Marefat Journal*. 16 (4) 79-96. (In Persian)
- Qaraei Sultanabadi, Ahmad (2015). Fahme Qoran dar Partoe Nazme Shabakei yaa Faraa-Khattie aan (Understanding the Quran in the Light of its Network or Translinear Order). *Linguistic Research on the Quran*. 4 (1). 41-60. (In Persian)
- Qobadi, Saeed (2018). Tanaasobe Ebtadaaei wa Entehaaeie Surehaaye Qoran wa Kaarkarde aan dar Tafsir wa Olume Qorani (The Proportion of the Initial and Final Verses of the Surahs of the Quran and Its Function in the Interpretation and Quranic Sciences). *Third International Conference on New Achievements in the Humanities. Karaj*. (In Persian)



دراسة تفسيرية لآيات أهل الكتاب في سورة البقرة مع التركيز على التناسب اللفظي

شهربانوسادات ابطحي^١ / لاله افتخاري^٢

١. خريجة الماجستير في علوم القرآن والحديث، جامعة شاهد، طهران، إيران.

shahrbano.abtahi.917@gmail.com

٢. أستاذة مساعدة في قسم علوم القرآن والحديث، جامعة شاهد، طهران، إيران (الكاتبة المسؤولة).

eftekhari@shahed.ac.ir

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	تُعَدُّ مسألة التناسب بين آيات القرآن الكريم من الموضوعات القيمة في علوم القرآن، وقد كانت - ولا تزال - محط اهتمام متزايد من قِبل مفكرَي العالم الإسلامي، حيث نالت موقعاً بارزاً في المنظومة الفكرية لكثير من المفسرين المعاصرين، ومنهم آية الله جوادى الآمل. وهذا البحث - الذي يُعَدُّ بحثاً نظرياً أساسياً من حيث نوعه - يعتمد في منهجيته على الأسئلة والأهداف المرسومة، ويتبع أسلوب التحليل الوثائقي من خلال الرجوع إلى المصادر الموجودة في المكتبات. ويهدف إلى دراسة تفسيرية للآيات المتعلقة بأهل الكتاب في سورة البقرة، مع التركيز على التناسب اللفظي في تفسير تسنيم، ساعياً من خلال إثبات هذا التناسب إلى الردّ العملي على من يزعمون أنّ أسلوب القرآن متفرّق أو غير مترابط. لذا، وبعد عرض المفاهيم وتعريف المصطلحات، يتناول البحث أنواع التناسب اللفظي في الآيات المتعلقة بأهل الكتاب، مثل: الجواب عن السؤال، والتوكيد، وتقييد المطلق، وتخصيص العام، وبيان المصاديق.
تاريخ الإستلام:	١٤٤٦/٠٣/١٨
تاريخ المراجعة:	١٤٤٦/٠٤/٢٤
تاريخ القبول:	١٤٤٦/٠٧/٠٣
الألفاظ المفتاحية	آيات أهل الكتاب، التفسير الكلامي، تناسب الآيات، أهل الكتاب، توقيفية الآيات، تفسير تسنيم.
الاقباس:	ابطحي، شهربانوسادات و لاله افتخاري (١٤٤٦). دراسة تفسيرية لآيات أهل الكتاب في سورة البقرة مع التركيز على التناسب اللفظي. مجلة دراسات تفسيرية. ١٦ (١). ١٣٢ - ١٠٩. DOI: 10.22034/16.61.103
رمز DOI:	https://doi.org/10.22034/16.61.103
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.



نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۶، بهار ۱۴۰۴، شماره ۶۱

بررسی تفسیری آیات مربوط به اهل کتاب در سوره بقره با تأکید بر تناسب لفظی

شهربانوسادات ابطحی^۱ / لاله افتخاری^۲

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.
shahrbano.abtahi.917@gmail.com
۲. استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شاهد، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
eftekhari@shahed.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی (۱۳۲ - ۱۰۹)</p> 	<p>مسئله تناسب آیات قرآن کریم با یکدیگر به مثابه یکی از مباحث ارزشمند علوم قرآنی از دیرباز تاکنون به گونه‌ای رو به تزاید مطمح نظر اندیشمندان جهان اسلام بوده و توانسته است جای خود را در منظومه فکری بسیاری از مفسران معاصر همچون آیت الله جوادی آملی باز کند. این پژوهش که با توجه به نوع آن، بنیادی است و بر مبنای سؤال‌ها و اهداف با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای به روش تحلیل اسنادی، به بررسی تفسیری آیات مربوط به اهل کتاب در سوره بقره با تأکید بر تناسب لفظی در تفسیر تسنیم پرداخته، بر آن است با اثبات این تناسب، در عمل به کسانی که سبک قرآن را پراکنده می‌دانند، پاسخ گوید. از این رو بعد از بیان مفهوم شناسی تناسب و پرداختن به تعاریف و اصطلاحات، اقسام تناسب لفظی در آیات مربوط به اهل کتاب همچون پاسخ به سوال، تاکید، تقييد اطلاق، تخصیص عمومیت و بیان مصداق بیان شده است.</p>
<p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵</p>	<p>آیات اهل کتاب، تفسیر کلامی، تناسب آیات، اهل کتاب، توقیفی بودن آیات، تفسیر تسنیم.</p>
<p>واژگان کلیدی</p>	<p>ابطحی، شهربانوسادات و لاله افتخاری (۱۴۰۴). بررسی تفسیری آیات مربوط به اهل کتاب در سوره بقره با تأکید بر تناسب لفظی. <i>مطالعات تفسیری</i>. ۱۶ (۱). ۱۳۲ - ۱۰۹. DOI: 10.22034/16.61.103</p>
<p>کد DOI:</p>	<p>https://doi.org/10.22034/16.61.103</p>
<p>ناشر:</p>	<p>دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.</p>

طرح مسئله

متن قرآن کریم نامه راهنمایی همه افراد بشر در تمام عصرها و نسل‌هاست: «وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ»^۱ و «وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ»^۲ و به دوران خاص یا سرزمینی مخصوص یا نسلی ویژه اختصاص ندارد.^۳ این نسخه هدایتگر بشر به سوی حیات طیبیه، در حکم قانون اساسی بوده نیازمند تفسیر و تبیین است. تفسیر نیز به فراخور توان و تخصص مفسر و نیاز مخاطبان دارای تنوع بسیار است. گاه در تبیین آیات از روش‌ها و گرایش‌های گوناگون استفاده شده و زمانی موضوعی خاص همچون تناسب مورد بررسی قرار گرفته است. تناسب یکی از علوم لازم برای ادراک معانی و مفاهیم نمود زیباشناختی قرآن کریم می‌باشد و در تبیین و روشنگری آیات و سور قرآن نقش مهمی دارد؛ زیرا ارتباط آیات قرآن با یکدیگر تا جایی است که همچون یک کلمه، معانی آن هماهنگ و اساس آن مرتب می‌باشد. ارتباط معنوی میان آیات یک سوره در رسیدن به پیام هدایتی و جهتی که باعث نزول آیه‌ای بعد از آیه دیگر می‌شود تا سوره تکمیل گردد از جلوه‌های بلاغت قرآن می‌باشد. با این حال مواردی نیز وجود دارد که میان آیات مربوط به یک موضوع، ناگهان مطلب دیگری نمایان شده و سپس مورد قبلی ادامه پیدا کرده است. برای نمونه می‌توان از آیات ۲۳۸ - ۲۳۹ سوره بقره یاد نمود که در میان احکام مربوط به زنان، فرمانی درباره نماز بیان شده است. این خصوصیت که در متن قرآن کریم دیده می‌شود و حاصل اسلوب بیانی آن به شمار می‌رود، این پندار را در برخی اذهان نهاده است که قرآن در بیان مطلب خود گرفتار پراکنده‌گویی شده و در هر سوره از بابتی سخن گفته است. آشکار است که این گمان با واقعیت متعارض است؛ زیرا هر کدام از سوره‌ها - گرچه بعضاً از موضوعات متناقض سخن گفته‌اند - در درون خود محوری واحد را شکل داده‌اند که کلیه موضوعات مطرح شده در آنها در ارتباط با محور اساسی سوره، معنایی ویژه را بیان می‌کنند.^۴ خدای عظیم به واژه «سوره» در قرآن کریم چندین بار اشاره کرده است. به طور مثال «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ».^۵ «سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا»^۶ تا برای مخاطبان روشن سازد که هر کدام از این سوره‌ها فصلی از کلام خداست که دارای انسجام خاصی است تا سبب وحدت معنایی در یک سوره شود و معنای آن را کامل کرده، سوره سیر

۱. مدثر / ۳۱.

۲. قلم / ۵۲.

۳. جوادی آملی، تسنیم، ج ۲، ص ۴.

۴. فقهی‌زاده، پژوهشی در نظم قرآن، ص ۱۳۹.

۵. بقره / ۲۳.

۶. نور / ۱.

هدایتی مخصوص خود را طی کند.^۱ از کاربردهای علم مناسبات رسیدن به نکته‌های ظریف تفسیری و روشن شدن نادرستی دیدگاه‌های متناقض مستشرقان درباره پراکندگی آیات قرآن و در نتیجه تجربه دینی بودن کتاب الهی است.^۲ در رد این مطلب، می‌توان به تناسب حد فاصل (عبارت پایانی) آیات (۱۳ - ۱۲) سوره بقره از دیدگاه **تفسیر تسنیم** اشاره کرد که بر آن است که تعبیر «وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ» در ذیل آیه (۱۲) ناظر به اسارت عقل عملی منافقان است؛ زیرا در این آیه سخن از صلاح و فساد در زمین و امور اجتماعی است که مصالح و مفاسد آن تقریباً محسوس است و تعبیر «وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ» در آیه (۱۳)، ناظر به اسارت عقل نظری آنان است؛ زیرا در این آیه سخن از ایمان مبتنی بر معرفت است و معرفت ره‌آورد عقل نظری است.^۳

پیشینه پژوهش

در خصوص «تناسب» پژوهش‌ها و آثار بسیاری نگاشته شده است، برای نمونه: رهگشا در پژوهشی تحت عنوان «تناسب آیات ابتدایی و انتهایی سوره‌های قرآن کریم با تأکید بر نظر آیت‌الله معرفت» وحدت موضوعی سور را اثبات کرده، کامیابی در پژوهشی با عنوان «بررسی ارتباط آیات سوره مائده» شبکه ارتباطی آیات این سوره را به تصویر می‌کشد؛ خطابی در پژوهشی با عنوان «تناسب سور عزائم» به بیان گونه‌هایی از تناسب در سور عزائم پرداخته، خطابی در پایان‌نامه خود با عنوان «التناسق الموضوعی فی سوره صافات» به بررسی تناسب موضوعی در سوره صافات پرداخته است. دیگر پژوهش‌ها درباره تناسب عبارتند از: قندالی پژوهش «بررسی و نقد هشت ترجمه از ترجمه‌های فارسی قرآن کریم بر اساس میزان توجه به تناسب و ارتباط آیات»، مقبلی اهتزایی پژوهشی با عنوان «بررسی آیات در تفسیر المیزان از دیدگاه علامه طباطبایی با تکیه بر سوره احزاب» بقاعی در کتاب خود با عنوان **نظم الدرر فی تناسب الآیات والسور** بدان پرداخته‌اند. با این وجود در هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به تناسب با محوریت آیات مربوط به اهل کتاب در سوره بقره پرداخته نشده است، این در حالی است که موضوع اهل کتاب از پرتکرارترین مطالب در قرآن کریم می‌باشد. نظر به اهمیت موضوع، این پژوهش در پی پاسخ به این سؤال است که بررسی تفسیری آیات مربوط به اهل کتاب در سوره بقره با تأکید بر تناسب لفظی در **تفسیر تسنیم** چگونه است؟

مبانی نظری تحقیق

با دقت در نظم عجیب و هماهنگی سور، می‌توان فهمید همان‌طور که قرآن از نظر روانی واژه‌ها و

۱. طباطبایی، **المیزان**، ج ۱، ص ۲۷.

۲. حجتی، «وحدت موضوعی از نگاه سید قطب در فی ظلال القرآن»، **پژوهش دینی**، ش ۴، ص ۱۴.

۳. جوادی آملی، **تسنیم**، ج ۲، ص ۲۸۰.

شایسته بودن مفاهیمش دارای اعجاز است، از جنبه کیفیت نظم و تالیف نیز معجزه به‌شمار می‌رود و احتمالاً مراد آنان که گفته‌اند: «قرآن از نظر سیاق اعجاز دارد» تأکید بر همین نکته باشد. آغازگری توجه به علم تناسب آیات را به شیخ ابوبکر نیشابوری (۳۲۴ق) نسبت داده‌اند.^۱ سپس عبدالقادر جرجانی (۴۷۴ق) مؤسس علم بلاغت، مباحث اولیه دانش مناسبات را در سایه نظم قرآن شرح می‌دهد و ابن‌العربی مالکی (۵۴۳ق)، ربط میان آیات را در دو کتاب خود *سراج المریدین* و *احکام القرآن* نشان می‌دهد و فخر رازی (۶۰۶عق) در تفسیر خود و بقاعی (۸۵۵ق) در کتاب *نظم الدرر فی تناسب الآیات والسور* این دانش را تبیین می‌کنند. پیوند علم تناسب با برخی دیگر از بخش‌های علوم قرآنی مثل توقیفی بودن ترتیب آیات و سور، سیاق، اسباب نزول، اعجاز قرآن، قصص قرآن، مثل‌های قرآن، قسم‌های قرآن و مسئله هماهنگی لفظ و محتوا مشهود است.^۲ برای پی بردن به نظم و ترتیب آیات باید به شواهدی از متن سوره‌ها که بر موضوع تناسب دلالت دارد، اشاره شود؛ زیرا خداوند در جای‌جای سخنش به این مهم که قرآن کلامی منسجم است و هر سوره همسو با پیام هدایتی آن سوره ترتیب یافته و دارای پراکندگی و بی‌نظمی نیست، اشاره دارد و البته این محدود به کلام و حیانی خداوند نمی‌باشد؛ بلکه در نوشتن نامه هستی هم به روشی عمل کرده است که تباهی و پراکندگی در آن وجود ندارد: «مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُتُورٍ»^۳ و در سنت‌های او نیز دگرگونی نیست: «فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا»^۴ سخن و حیانی او از هر گونه تفاوت تهی است: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»^۵ درحالی‌که گفتار آدمی به محض اینکه ممتد و طولانی شد، دچار خلل می‌شود؛^۶ زیرا قرآن از جایی بادوام نازل شده است: «كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ...»^۷ و محکم بودن و پایداری قرآن، اتحاد آن را می‌رساند که اصولاً دارای ابواب و پاره‌ها نبوده که بعدها به شکل فعلی بخش‌بخش شده باشد^۸ و قرآن از هر گونه کجی و نادرستی تهی است^۹ و نعت آن به متشابه و مثانی در

۱. سیوطی، *تناسق الدرر فی تناسب السور*، ج ۲، ص ۲۸۸.

۲. ایازی، *چهره پیوسته قرآن*، ج ۱، ص ۱۲۰ - ۸۳.

۳. ملک / ۳.

۴. فاطر / ۴۳.

۵. نساء / ۸۲.

۶. باقلانی، *اعجاز القرآن*، ج ۱، ص ۳۱.

۷. هود / ۱.

۸. طباطبایی، *المیزان*، ج ۲، ص ۱۷.

۹. زمر / ۲۸.

آیه «كِتَابًا مُّشَابِهًا مَّثَانِيَ...»^۱ هم از یک طرف نشان‌دهنده تشابه آیات در بیان مبتنی بر حق است و از طرف دیگر ناظر بر هماهنگی و چینش واژه‌های آن و سازش نظم و تدوین در اعجاز است.^۲ این که آیات قرآن مثانی نامیده شده‌اند به دلیل آن است که بعضی از آیات آن تفسیرکننده بعضی دیگر و هر آیه به آیه دیگر نظر و انعطاف دارد^۳ و از بخش‌بخش کردن قرآن با زبان سرزنش منع شده است؛^۴ چراکه انسان در این صورت در ابتدا خود را از پرتو نورانی قرآن محروم ساخته و بعد هم نشانه‌های آیات آن را که بر حول توحید و همچنین کلمه واحده ثبات یافته‌اند، را درک نخواهد کرد.

مفهوم‌شناسی تناسب

«تناسب» در لغت، اتصال دو چیز با یکدیگر،^۵ همانندی، قرابت و نزدیکی^۶ و در اصطلاح رابطه میان دو چیز به هر جهتی که باشد، است. مناسبت گاه در پدیده‌های آشکار و خارجی و گاه در نوشته‌هاست. علم مناسبت، علم پیدا کردن سبب ربط میان بخش‌هایی از قرآن است که ظاهراً جدا از هم و بدون ارتباط می‌نمایند.^۷ منظور از دانش «مناسبت»، کشف مفهومی است که میان بخش‌های قرآن، ارتباط برقرار می‌کند. مضمونی که گاه به صورت عام و خاص محقق می‌شود، گاه رابطه عقلی، حسی و خیالی و یا گونه‌ای از پیوند و همراه بودن ذهنی مانند سبب و مسبب، علت و معلول یا حتی دو مخالف و ضدی که نوعی ارتباط موضوعی را نشان می‌دهند، است.^۸

تناسب در علم بلاغت

در علم بدیع، مناسبت بر دو قسم است: مناسبت معنوی و مناسبت در الفاظ. «مناسبت معنوی» آن است که سخنور معنایی را آغاز کند، آن‌گاه سخنش را با عباراتی که با آن معنا مناسبت معنوی - نه لفظی - دارد، به پایان برساند؛ مثلاً، در آیه شریفه «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»^۹ دیده نشدن با

۱. زمر / ۲۳.

۲. زمخشری، *الکشاف*، ج ۴، ص ۱۲۳.

۳. طباطبایی، *المیزان*، ج ۱۲، ص ۱۹۱.

۴. حجر / ۹۱.

۵. ابن فارس، *مقایس اللغة*، ج ۵، ص ۴۲۳.

۶. ابن منظور، *لسان العرب*، ج ۱، ص ۱۱۸.

۷. مسلم، *مباحث فی التفسیر الموضوعی*، ج ۱، ص ۵۸.

۸. سیوطی، *تناسق الدرر فی تناسب السور*، ج ۲، ص ۲۸۹.

۹. انعام / ۱۰۳.

چشم، مناسب معنای «لطف» است، و این کلام در قالب تمثیل ظاهر شده؛ زیرا نزد مخاطب معلوم است که چشم جسم‌های لطیف مانند هوا را درک نمی‌کند؛ همچنان که در «وَهُوَ يُدْرِكُ الْبَصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»، صفت «خبیریت» مناسب ادراک ابصار است. «مناسبت لفظی» اما، عبارت از آوردن کلمه‌های موزون و قافیه‌دار یا موزون و بدون قافیه است. اگر مناسبت در وزن و قافیه باشد، «مناسبت تام» است و اگر مناسبت در وزن بدون قافیه باشد، «مناسبت ناقص» است. مناسبت ناقص در کلام فصیح بیشتر است؛ زیرا در آن، قافیه آوردن ضرورت ندارد؛ همانند قول خداوند است که می‌فرماید: «ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ * بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ»^۱ و از جمله شاهدهای مناسبت تام این قول خدای تعالی است: «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ * مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ * وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»^۲.

تناسب در اصطلاح علوم قرآنی

«تناسب» در علوم قرآنی به معنای هم‌شکلی و هم‌بستگی میان آیات، و پیوند معنایی آیه‌ای با آیه دیگر است که گاه به صورت عام و خاص، گاه پیوند عقلی، حسّی و خیالی یا نوعی از علاقه و تلازم ذهنی مثل سبب و مسبب، علت و معلول یا حتی دو مخالف و ضدی است که پیوستگی موضوعی را نشان می‌دهد.^۳ علم مناسبات قرآن دانشی است که به وسیله آن علل چگونگی ترتیب یافتن اجزای آن و اسرار بلاغی قرآن شناخته می‌شود؛ چون ثمره آن اثبات سازگاری معانی با مقتضای حال مخاطبان است.^۴ در علوم قرآن، به ارتباط میان موضوعات یک آیه و پیوند دو یا چند آیه با هم و ارتباط سوره‌ها با یکدیگر «تناسب» گویند.^۵

تناسب از دیدگاه اندیشمندان غیر مسلمان به‌ویژه خاورشناسان

قرآن کریم به‌عنوان آخرین کتاب آسمانی و قانون زندگی انسان از دیرباز مورد توجه اسلام‌شناسان غرب بوده است که در این میان عده‌ای به وحیانی و آسمانی بودن مفاهیم ناب کلام الله پی برده و بدان ایمان آورده‌اند و عده‌ای با انگیزه‌های متفاوت مفاهیم ناب قرآن کریم را ناموجه جلوه داده‌اند. در اینجا به برخی از شبهاتی که از طرف مستشرقان در زمینه تناسب آیات بیان شده است، پرداخته می‌شود. آرتور آبربی از

۱. ق / ۲ - ۱.

۲. قلم / ۳ - ۱.

۳. زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۱۳۱.

۴. بقاعی، نظم الدرر فی تناسب الایات و السور، ج ۱، ص ۵.

۵. مصطفی مسلم، مباحث فی التفسیر الموضوعی، ج ۱، ص ۵۸.

اسلام‌شناسان به نام انگلیسی در مقدمه ترجمه کلاسیک از قرآن تحلیلی از پیوستگی‌های قرآن دارد. او می‌نویسد: «قرآن از هر نوع هماهنگی که مربوط به ترتیب نزول باشد و نیز از ارتباط منطقی به دور است. خواننده قرآن به ویژه اگر ناچار باشد که به یک ترجمه بسنده کند، هر چند که آن ترجمه از نظر زبان‌شناختی ظریف باشد، بی‌شک از ساختار ناپیوسته بسیاری از سوره‌های قرآن سرگردان خواهد شد. این بی‌نظمی مشهود را غالباً به اشتباه کاری در نسخه‌برداری کاتبان اولیه نسبت داده‌اند، من بر آنم که این ساختار طبیعی خود قرآن است».^۱ ریچارد بل، اسلام‌شناس دیگر اروپایی در مقدمه ترجمه انگلیسی خود بر قرآن گوید: «یکی از ویژگی‌های اصیل سبک قرآن این است که بسته گریخته است. به ندرت می‌توان در طول بخش عمده‌ای از یک سوره، نظم معنایی را مشاهده کرد.» او بر آن است که داستان‌های انبیای سلف نسبت به آیات دیگر قرآن، هم‌گسیختگی کمتری دارد.^۲

تناسب از دیدگاه مفسران

اندیشمندان و مفسران در خصوص تناسب دیدگاه‌های مختلف دارند.

۱. دیدگاه مخالفان علم مناسبت

اغلب مفسران و مترجمان از ابتدا اساس کار خود را بر مبنای عدم پیوستگی و بی‌ارتباط بودن آیات با یکدیگر قرار داده‌اند و آن‌چنان که باید از مناسبت بین آیات استقبال نکرده بلکه آن را با نام‌ها و تعبیرهایی چون علم متکلف، دانش بیهوده و پیوسته‌های ناپیوسته به مسخره گرفته‌اند. برای مثال عزالدین عبدالسلام سلمی (۶۶۰ع) صاحب کتاب *الإشارة إلى الإيجاز في بعض أنواع المجاز* از نخستین مخالفان علم مناسبات در این باره می‌نویسد:

درست است که از زیبایی‌های کلام این است که بین جمله‌ها پیوستگی وجود داشته باشد اما این معنا در صورتی خوب است که در کلامی باشد که آغاز و فرجام آن یکی باشد. اما اگر عوامل مختلفی در آمدن کلام نقش داشته باشد، توقع تناسب و پیوستگی بی‌دلیل است.^۳

۲. دیدگاه موافقان علم مناسبت

در مقابل مخالفان، گروهی از مفسران و پژوهشگران علوم قرآنی از دیرباز به علم مناسبات، عنایت ویژه‌ای داشته، آن را دانش مهمی در علوم قرآن دانسته‌اند که به بیان ارتباط میان آیات قرآن پرداخته و

۱. خرماهی، *ذهن و زبان حافظ*، ص ۱۳.

۲. همان، ص ۹.

۳. عبد السلام، *الإشارة إلى الإيجاز في بعض أنواع المجاز*، ص ۳۳۸.

راز و رمزهای نهفته در میان این روابط را آشکار می‌سازد. این ارتباط هرچند در نگاه اول به چشم نمی‌آید؛ اما اولاً وجود دارد؛ ثانیاً با تفکری روش‌مند می‌توان آن را کشف کرد. همه کسانی که به علم مناسبت پرداخته‌اند اما، یکسان درباره آن سخن نگفته‌اند؛ بلکه یکی از پیوستگی میان آیات سخن گفته و دیگری از مناسبت ابتدای سوره با انتهای آن و سومی از پیوستگی پایان سوره با ابتدای سوره بعدی؛ اما همه از داعیان تناسب به حساب می‌آیند. مهارت در این رشته نیز وابسته به این است که مقاصد کلی سوره‌ها که به شناخت اهداف مهم جمله‌های قرآن می‌انجامد، شناسایی گردند.^۱ محی‌الدین بن عربی معتقد است که فهم کامل قرآن تنها از رهگذر مناسبات امکان‌پذیر است و کسی که از منظر این علم به آیات قرآن بنگرد، به علمی بزرگ دست خواهد یافت؛ زیرا علم مناسبات، پاره‌های هر کلام را با کلام دیگر، شناسایی کرده به یکدیگر پیوند می‌زند و آن را به مجموعه‌ای بدل می‌کند که در حکم ساختمانی با اجزایی همخوان دارد که به مفسر کمک می‌کند تا رابطه اجزای کلام را دریابد و به فهمی از پیوستگی مجموع کلام نزدیکتر شود.^۲

ادله موافقان تناسب آیات

دلایل متعددی بر وجود تناسب در میان آیات سوره‌ها وجود دارد. برخی از مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. دلایل عقلی

دلایل عقلی از مهم‌ترین دلایلی است که می‌توان تناسب آیات را بر آن استوار کرد. این را می‌توان با دو تقریر بیان کرد:

الف) می‌توان با تکیه بر هدف نزول قرآن و حکمت خداوند، اقامه دلیل کرد که هدف از نزول قرآن، هدایت بشر به سوی سعادت نهایی او با بهترین شیوه است و ناهماهنگی، اختلاف و نبودن تناسب در آیات با این هدف سازگار نیست و چون نقض غرض با حکمت خداوند سازگاری ندارد، پس خداوند قرآن را به گونه‌ای کاملاً هماهنگ نازل کرده است. این بیان، دست کم، هماهنگی محتوایی کل آیات قرآن را به کرسی می‌نشانند.^۳

ب) منشأ اختلاف و ناهماهنگی در سخن متکلم یا نوشتار نویسنده یا جهل یا نسیان یا هر دو است. کسی که بر خلاف گذشته سخن می‌گوید یا برای آن است که در گذشته جاهل بوده و اکنون به اشتباهش پی برده است، یا برای آن است که گذشته را فراموش کرده است و اکنون از روی نسیان سخن

۱. بقاعی، *نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور*، ج ۱، ص ۶.

۲. سیوطی، *تناسق الدرر فی تناسب السور*، ج ۲، ص ۲۹۸.

۳. جوادی آملی، *تسنیم*، ج ۱، ص ۳۵.

می‌گوید؛ اما اگر متکلمی از نسیان و جهل منزّه باشد، در این صورت، چگونه ممکن است زمینه‌ای برای نسیان او وجود داشته باشد؟ لذا کتاب و کلامی که از سوی خدایی این‌گونه باشد، هیچ‌گاه جهل، نسیان، بخل و عجز در آن نیست و از این‌رو، هیچ اختلافی در آیاتش وجود ندارد.^۱

۲. شواهد قرآنی

قرآن کریم برای خود اوصافی برمی‌شمارد که بر هماهنگی آیات آن دلالت دارند، مانند: مثانی، متشابه، عزیز و حکیم که در ذیل، برخی از این صفات ذکر می‌شود:

یک. متشابه و مثانی

کلمه «متشابه» تنها در آیه ۲۳ سوره زمر، به عنوان صفت همه قرآن واقع شده است: «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْكِتَابِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيًّا». وصف قرآن به «متشابه» بابت همانندی آیات قرآن است. این همانندی یا ظاهری است یا معنوی. «همانندی ظاهری» به این لحاظ است که همه آیات آن در حدّ اعجاز و دارای بلاغت باشد. «همانندی معنوی» نیز بدین لحاظ است که تضاد و تخالفی در مفاهیم قرآن وجود ندارد، بلکه همه با یکدیگر متناسب و هماهنگ هستند و هدف واحدی را دنبال می‌کنند.^۲ «مثانی» یعنی آیات الهی مثنی و مشابه یکدیگرند و گرایش و انعطاف عمیقی بین آنها وجود دارد.^۳

دو. عزیز

خداوند در برخی از آیات، قرآن را کتاب «عزیز» یعنی پیروز شکست‌ناپذیر معرفی کرده است: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ»؛^۴ زیرا در آن هیچ‌گونه نقص و ضعفی وجود ندارد و اجزای آن کاملاً به هم گره خورده و محکم است و کسی نمی‌تواند بر آن غلبه کند یا همانند آن را بیاورد. یکی از جلوه‌های عزت قرآن استحکام درونی و وجود نظم و پیوستگی بین آیات بر اساس غرض واحد است.

سه. نفی اعوجاج از قرآن

در آیه شریفه «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا»^۵ خداوند هرگونه اعوجاج و کجی را از قرآن نفی کرده است. «عوج» به فتح عین در کجی چیزهای محسوس همانند نیزه و چوب استعمال می‌شود، با

۱. جوادی آملی، تسنیم، ج ۱، ص ۶۷ و ۴۸۵.

۲. مصباح یزدی، قرآن‌شناسی، ص ۶۶.

۳. جوادی آملی، تسنیم، ج ۱، ص ۴۸۵ - ۶۷.

۴. فصلت / ۴۱.

۵. کهف / ۱.

کسره عین (عوج) در انحراف امور نادیدنی مثل اعتقادات و سخن گفتن به کار می‌رود.^۱ با توجه به اینکه «عوج» در آیه نکره بوده و در سیاق نفی است، افاده عمومیت می‌کند. پس قرآن کریم در تمامی جهات، بدون اعوجاج و دارای لفظ فصیح و معنای بلیغ است و مضامین آن با یکدیگر اختلافی ندارند و در شیوه بیان از نقص و پراکندگی در گفتار و گسیختگی در بیان به دور است.

چهار. حکیم

خدای سبحان با عبارت‌های گوناگون، قرآن را «حکیم» نامیده است؛ همانند: «الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ»؛^۲ «وَالذِّكْرُ الْحَكِيمِ»^۳ یکی از دلایل نامیدن قرآن به «حکیم»، محکم بودن و رخنه‌ناپذیر بودن آن است که ارتباط تنگاتنگ و بی‌خدش‌ای در بین آنها بوده از گسیختگی و پراکندگی در امان باشد. بسیاری از صفات دیگر قرآن مانند: «أَحْسَنَ الْحَدِيثِ»^۴ نیز به گونه‌ای بر ضرورت نظم درونی و ارتباط آیات اشاره دارند.

روش‌شناسی تحقیق

در این پژوهش با توجه به نوع آن بنیادی است و با روش تحلیل اسنادی که به معنای دستیابی به کارکرد واحدهای کوچکتر درون واحد بزرگتر^۵ است بر پایه سؤال‌ها و اهداف و با مراجعه به کتابخانه و اینترنت، تناسب میان آیات سوره بقره بر اساس تفسیر^۶ بررسی خواهد شد.

بررسی و نتیجه‌گیری

۱. تناسب لفظی در آیات مربوط به اهل کتاب

تناسب لفظی در آیات مربوط به اهل کتاب در سوره بقره مبتنی بر تفسیر تسنیم، در مقوله‌هایی همچون آیه در حکم صفت، تأکید بر مفهوم آیه قبل، جواب سؤال، بیان مصداق، دلیل و شاهد، قید برای آیه قبل (اطلاق و تقیید)، شرح و تفصیل مطالب گذشته، تخصیص عام، بیان قاعده کلی، تحریض و تشویق، تحذیر و نکوهش، حسن تخلص و تعلیل مطالب گذشته در زیر بررسی می‌شود.

۱. طباطبایی، المیزان، ج ۱۳، ص ۲۵۳.

۲. یونس / ۱.

۳. آل عمران / ۵۸.

۴. زمر / ۲۳.

۵. پاکتچی، روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث، ص ۱۴۴.

۶. جوادی آملی، تسنیم، ج ۱۲ - ۱.

۲. آیه در حکم صفت برای آیه قبل

گاه تناسب میان آیات به گونه‌ای است که برای آیات قبل از خود حکم وصف را دارد: «وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِغُضِّهِمْ إِلَىٰ بَعْضِ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ»^۱ و «أُولَٰئِكَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ»^۲ این آیات، در واقع به دو خصلت ناروا و کژری گروهی از یهود اشاره می‌کند: نخست انحراف عملی دورویی و حيله‌گری؛ دوم انحراف فکری و عقیدتی که از بینش مادی و گرایش حسی آنها متفرع می‌شود؛ یعنی گمان اینکه خدای سبحان در حد یک موجود مادی است که با اظهار انسان مطلع می‌شود و با پنهان کردن او بی‌خبر و ناآگاه است. بی‌خبر از اینکه خداوند به پنهان و آشکار همگان آگاه است.^۳ این آیات منافقان سخت دل زمان پیامبر را توصیف می‌کنند که آنان به سبب دنیاطلبی و امور مادی آیات الهی را تحریف می‌کنند. در واقع می‌توان اظهار کرد که این آیات برای آیه ۷۵ سوره بقره حکم صفت را دارند که نفاق اهل کتاب و ناآگاهی آنان از علم الهی را به این شکل بیان می‌دارد و این بدان جهت است که سران یهود با عده‌ای از قوم خود که ساده‌لوح بودند و در ظاهر یا به علت سالم بودن فطرت به پیامبر ایمان می‌آوردند با سرزنش رفتار می‌کردند که چرا آنچه که خداوند در تورات درباره پیامبر گفته است، فاش می‌کنید؟ خداوند پاسخ می‌دهد: «أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ» خداوند سر پنهان و آشکار را می‌داند.

«وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنزَلَ عَلَيْنَا وَكَفَرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»^۴ وصف قرآن کریم به «مصدقاً لما معهم» یادآور چند نکته است: اولاً اشاره به این است که کفر به مصدق (قرآن) کفر به مصدق (تورات) است؛ در نتیجه یهودیان در داعیه خود که به تورات ایمان دارند، راستگو نیستند. چنان که کشتن انبیا نیز شاهد دیگری بر صادق نبودن آنان است؛ ثانیاً صرف‌نظر از اینکه بر حقانیت و آسمانی بودن تورات دلالت دارد، علامت در امان بودن تورات از تحریف تا عصر پیامبر است.^۵ وصف قرآن به تصدیق‌کننده تورات، در آیات زیادی آمده است؛ از جمله آیه ۸۹ که دقیقاً لفظ «مصدق لما معهم» به کار رفته، که تأکید بر این است که قرآن پیشگویی‌های تورات را تصدیق و تأیید کرده است؛ یعنی قرآن تصدیق‌کننده خاتم بودن پیامبر هم است. آیه ۸۹ به این

۱. بقره / ۷۶.

۲. بقره / ۷۷.

۳. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۲۷۹.

۴. بقره / ۹۱.

۵. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۵۲۵.

نکته اشاره دارد که اهل کتاب وقتی از سوی خداوند برای آنها کتابی آمد که تصدیق کننده آنچه در تورات بود آن را قبول نکردند و به آن کتاب و تعلیماتش پشت کردند و آیه ۹۱ با عبارت «هو الحق مصدقا لما معهم» کلمه کتاب که در آیه ۸۹ آمده را توصیف می کند و بیان می دارد که این کتاب قرآن تصدیق کننده تورات است و مفاهیم آن را تایید می کند.

۳. آیه در حکم تأکید بر معنا و مفهوم آیه قبل

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»^۱ و «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»^۲ در آیات مذکور به اصل توحید اشاره شده و در یک خطاب و فراخوان کلی به همه بشریت می فرماید: ای مردم، خداوند را عبادت کنید؛ کسی که شما و هم نوعان قبل از شما را خلق کرد. آیه بعد برای تأکید بر قدرت خداوند در آفرینش می فرماید: همان کسی که زمین و آسمان را برای شما آفرید و برایتان از آسمان آب باران را نازل کرد تا به این وسیله میوه ها را روزی شما کند همو هم شما و هم زمین و آسمان را پدید آورد تا رزق و روزی شما تأمین شود. عبارت «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» تأکید بر عبارت آغازین آیه قبل «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ...» آمده تا پرستش و عبودیت را به ذات اقدس الله اختصاص دهد؛ زیرا مقام خالقیت و ربوبیت از آن اوست.

«وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»^۳ معجزه پیامبر اکرم (ص) برای اثبات نبوتش آوردن کتاب قرآن بود که مشرکان و اهل کتاب در آن شک و تردید داشتند. برای اینکه این شبهه از میان برود خداوند می فرماید: اگر در این کتاب شک و ریبی دارید به کمک همفکرانتان سوره ای مانند آن را بیاورید اگر راست می گوئید. این آیه تصدیق بر اصل نبوت است اما در تأکید بر معنای آیه قبل می فرماید: «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَأْتُوا النَّارَ الَّتِي وَفُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»^۴ شما هرگز نمی توانید، مانند قرآن را بیاورید پس از آتشی که هیزم آن مردم هستند، پرهیز کنید. در این آیه برای تثبیت عاجز بودن کافران و اهل کتاب از آوردن مثل قرآن دوبار لفظ «لَمْ تَفْعَلُوا» و «لَنْ تَفْعَلُوا» را آورده است. ضمن اینکه حرف نفی «لَنْ» خود تأکیدی دیگر است.

۱. بقره / ۲۱.

۲. بقره / ۲۲.

۳. بقره / ۲۳.

۴. بقره / ۲۴.

«قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»^۱ اگر فکر می‌کنید که سرای آخرت و بهشت مخلد تنها برای شما آفریده شده و در این ادعا صادقید، پس آرزوی مرگ کنید؛ چون دلیلی وجود ندارد که انسان از آن نعمت خالص و همیشگی آخرت روی گرداند و سختی زندگی دنیا را بر آن ترجیح دهد.^۲ در این آیات ادعای یهود مبنی بر اینکه ما تنها به آنچه بر ما نازل شده است، ایمان می‌آوریم «نومن بما انزل علينا» و نیز عذاب جهنم به ما نخواهد رسید: «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً» مطرح شده است سپس در تأیید و تأکید آیه قبلی می‌فرماید به دلیل حرص و طمعی که به زندگی دنیا دارند، هرگز آرزوی مرگ نمی‌کنند: «وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ».^۳

«قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ»^۴ سیاق آیات، شهادت می‌دهد که این آیه نیز چون آیات قبل، شاهد بر دعاوی باطل و ایرادهای یهود عصر نزول است. ارتباط این آیه با آیات قبل به این شکل توضیح‌پذیر است که به شهادت و تأیید برخی شأن نزول‌ها، این آیه به بعضی بهانه‌جویی‌های آنان برای ایمان نیاوردن به قرآن اشاره دارد و معنای آن را تأیید می‌کند.^۵ یهودیان برای ایمان نیاوردن خود به پیامبر بهانه‌ای دیگر آوردند، آنها در ابتدا با خود پیامبر مشکل داشتند بعد بهانه گرفتند که چون فرشته وحی، جبرئیل است ما به او ایمان نمی‌آوریم و اگر فرشته‌ای دیگر بود قبول می‌کردیم.^۶

«وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»^۷ بعد از اینکه در آیه ۸۰ یهودیان مدعی این شدند که عذاب جهنم جز چند روز آنها را لمس نمی‌کند بار دیگر در اینجا ادعای باطل دیگری از اهل کتاب را بازگو می‌کند؛ لذا آیه در مقام بیان تأکید بر محتوای پیشین و تبیین یکی دیگر از اعتقادات باطل اهل کتاب مبنی بر مغرور بودن آنان به آیین خود و انحصارطلبی بی‌دلیل و خیال موهوم مخصوص بودن بهشت به آنان بدون آنکه هیچ دلیلی بر آن آرزو و این ادعای بیهوده بیاورند، است.^۸

۱. بقره / ۹۴.

۲. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۵۲۵.

۳. بقره / ۹۵.

۴. بقره / ۹۷.

۵. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۵۸۹.

۶. طبرسی، مجمع البیان، ج ۲، ص ۳۲۵.

۷. بقره / ۱۱۱.

۸. جوادی آملی، تسنیم، ج ۶، ص ۱۸۶.

نیز آیه «سَلُّ بَنِي إِسْرَآئِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»^۱ در ادامه آیه قبل و برای تأکید بر عذاب تبهکاران و کسانی که آیات و نعمت‌های الهی را نادیده گرفته‌اند، «سند تاریخی» و «سنت الهی» ارائه می‌دهد.^۲

در آیه قبل، بعد از اینکه مؤمنان را از پیروی گام‌های شیطان بر حذر داشت کسانی که از این دستور اطاعت نکنند را به عذاب ضمنی وعید می‌دهد. این آیه در تثبیت و تأکید پیام آیه قبل، عذاب بنی‌اسرائیل را یادآور می‌شود: «فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ».

۴. آیه در حکم جواب به سؤال آیه قبل

«وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»^۳ جمله «وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا...» اعتراض و جواب یهودیان به وعیدی است که در آیه قبل با تعبیر «فویل» و تکرار آن بیان شده است؛ یعنی وقتی وعید تعذیب به گوش آنان رسید، گفتند: ما چند روزی بیشتر در آتش نخواهیم ماند.^۴ پندار باطل یهودیان، که آنان از مقربان درگاه الهی هستند و جز چند روزی آن هم برای افرادی که گوساله‌پرست بودند، عذاب نخواهد بود آنها را دچار نخوت و تکبر کرده بود؛ به‌طوری‌که خداوند به پیامبر دستور داد از آنها بپرس که آیا برای این ادعای خود دلیل و برهانی دارند؟ «قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا...» یا این حرف‌ها نشئت گرفته از اوهام و خیال‌پردازی‌های باطل آنان است. که عبارت اخیر پاسخ به آن سؤال است.

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»^۵ و «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»^۶ در آیات شریفه مذکور درباره احکام شرب خمر و قمار و انفاق و چگونگی رفتار با یتیمان از پیامبر سؤال شده است که پیامبر به این سؤال‌ها از طرف خداوند پاسخ می‌دهد: شراب‌خوردن و قمارکردن با اینکه دارای منافع برای مردم است؛ اما گناه و ضرری که در این‌ها نهفته است، به مراتب بیشتر است.

۱. بقره / ۲۱۱.

۲. جواد آملی، تسنیم، ج ۱۰، ص ۳۲۸.

۳. بقره / ۸۰.

۴. جواد آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۳۲۴.

۵. بقره / ۲۱۹.

۶. بقره / ۲۲۰.

۵. آیه در حکم مصداق برای آیه قبل

«وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَكَتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»^۱ این آیه توضیحی برای جمله «ولاتشترُوا بآياتی ثمناً قليلاً» از آیه قبل است و درحقیقت اشترا و فروش آیات خدا به ثمن قلیل و ارزش ناچیز را که چیزی جز همان کتمان حق یا آمیختن آن با باطل نیست، شرح می‌دهد و می‌فرماید: و حق را به باطل نیامیزید و حقیقت را با آنکه می‌دانید، مکتوم نکنید.^۲ آیه ۱۴۶ همین سوره کتمان حق را با بیان دیگری می‌آورد: «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ» بدان معنا که پنهان کردن حق با باطل و آن باطل را حق جلوه دادن همان فروختن آیات الهی به بهای اندک است و نتیجه آن چیزی جز آتش نیست و خداوند در روز قیامت با آنها حرف نمی‌زند و این بیان مصداق است.

نمونه دیگر آیه ۴۹ است: «وَإِذْ نَجَّيْنَاكَ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ...» که به دنبال آنچه در آیه قبل به‌عنوان یادآوری نعمت‌ها: «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ» و برتری یافتن بنی‌اسرائیل بر عالمیان: «وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» مطرح شد. آیه موضوع بحث به نعمت آزادی به‌عنوان اولین مصداق از نعمت‌های الهی اعطایی به محرومان بنی‌اسرائیل، اشاره می‌کند.^۳

«وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِينَ»^۴ پس از امر به بنی‌اسرائیل به اصل ایمان در آیه پیشین: «وَأَمِنُوا بِمَا أُنزِلَتْ...»^۵ در این آیه آنها را به مهم‌ترین مصادیق فروع دینی؛ یعنی برپاداشتن نماز و سپس زکات و به‌جا آوردن نماز به همراه مسلمانان (در مقابل فراد نمازخواندن یهود) فرمان می‌دهد: «واركعوا مع الراکعين».^۶

۶. آیه در حکم دلیل و شاهد برای آیه قبل

«وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ»^۷ و «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَيْسَتْ بِهٍ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ»^۸ آیات دو دلیل اصلی منحرف شدن یهودیان از دین را که پیشتر آمد چنین بیان می‌کند: گروهی از یهودیان افراد بی‌سواد بودند که از

۱. بقره / ۴۲.

۲. جوادی آملی، تسنیم، ج ۴، ص ۷۴.

۳. جوادی آملی، تسنیم، ج ۴، ص ۳۳۳.

۴. بقره / ۴۳.

۵. بقره / ۴۱.

۶. جوادی آملی، تسنیم، ج ۴، ص ۱۱۱.

۷. بقره / ۷۸.

۸. بقره / ۷۹.

کتاب و تعالیم آن هیچ نمی‌دانستند، جز آنچه از اوهام و پندارهای غلط که سرکردگان‌شان به آنها می‌خوراندند؛ گروهی دیگر همان عالمان بی‌عمل بودند که در دستورات الهی و آنچه که به موسی علیه السلام وحی شده بود، به عمد دست می‌بردند و آن را کم و زیاد می‌کردند و آنچه را به سودشان بود قبول و آنچه که به ضررشان بود، انکار یا تحریف می‌کردند. در آیه ۸۸ آمده: «وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ»^۱ این آیه به مبدأ تکذیب و قتل پیامبران و به بیان دیگر به پیدایش استکبار یهود اشاره کرده است.^۲

خداوند حضرت عیسی علیه السلام را به عنوان تصدیق‌کننده آیین موسی علیه السلام فرستاد و جریان نبوت قطع نشد؛ اما عده‌ای از بنی‌اسرائیل با ناسپاسی، عده‌ای از انبیاء را تکذیب و گروهی را به قتل رساندند: «فَقَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ»^۳ آیات بعد علل سرکشی یهود را بیان می‌کند: «بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ ... * بِسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنْزَلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ * ... وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ...»^۴ در آیات مذکور خداوند علت سرکشی یهودیان را ملعون شدن از سوی خداوند به سبب کفرشان، مهر خوردن بر قلبشان، حسادت به پیامبر صلی الله علیه و آله، تجاوز از حدود الهی، اکتفا به ایمان به کتاب آسمانی‌شان و غیره معرفی کرد و در حقیقت آیات بعدی علاوه بر بیان علل کفر آنان به قرآن و پیامبر صلی الله علیه و آله، بیانگر دلیل کفر یهودیان به آنچه که بر آنان نازل شده بود نیز می‌باشد.^۵

۷. آیه در حکم قید (تقیید مطلق) برای آیه قبل

«وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»^۶ در این آیه خداوند به صورت کلی و مطلق به بنی‌اسرائیل دستور داد برای یافتن قاتل مجهول‌الهویه مقتول گاوی را ذبح کنید. در ادامه به دلیل بهانه‌گیری‌های متعدد این قوم قیدهایی مختلف آورده شده و تناسب میان آیات مشهود است: «إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ»^۷ «وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ»^۸.

۱. بقره / ۸۸.

۲. جواد آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۴۴۷ - ۲۹۵.

۳. بقره / ۸۷.

۴. بقره ۹۲ - ۸۸.

۵. جواد آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۵۳۹ - ۴۹۳.

۶. بقره / ۶۷.

۷. بقره / ۶۸.

۸. بقره / ۷۱.

۸. آیه در حکم شرح و تفصیل (تفصیل مجمل) برای آیه قبل

«وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»^۱ از آنجا که، در آیه قبل سخن از نعمت نجات بنی اسرائیل از آل فرعون بود، در این آیه به تفصیل و بیان چگونگی آن می‌پردازد تا هم عظمت این نعمت بیشتر آشکار شود و هم در ضمن آن نعمت دیگری (در امان بودن از غرق شدن در دریا) را یادآوری کند. ابتدا می‌فرماید: نیز به یاد بیاورید زمانی را که دریا را برای شما شکافتیم. سپس می‌فرماید: «نتیجه شکافتن دریا این شد که شما را نجات دادیم و آل فرعون را غرق کردیم؛ درحالی که شما غرق شدن آنان را تماشا می‌کردید».^۲

۹. آیه در حکم خاص برای عام (تخصیص عام) برای آیه قبل

«يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ»^۳ ارتباط این آیه با آیات قبل از قبیل ذکر خاص پس از عام است؛ زیرا از آیه ۲۱ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ...» تا آیه موضوع بحث، مخاطب همه مردم بودند که با یادآوری نعمت‌هایی که به آنان ارزانی شده است به پرستش صاحب نعمت؛ یعنی پروردگار عالمیان دعوت شدند؛ اما در این آیه و آیات بعد مخاطب، تنها قوم یهود عصر نزول هستند تا با یادآوری نعمت‌هایی که بر اجداد آنان داده شد به عهد خداوند وفا کنند و با ایمان آوردن به رسول اکرم ﷺ تنها از خدا بترسند.^۴

۱۰. آیه در حکم بیان قاعده کلی

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»^۵ آنچه از ظاهر این آیه برمی‌آید این قاعده کلی است که سبب نجات انسان در قیامت، اعتقاد به اصول دین و عمل به احکام آن است و مؤمنان، یهود، نصارا و صابئان، هریک که به خدا و قیامت ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام دهند پاداش آنان نزد خدا محفوظ و از خوف و حزن هم مصونند^۶ و همین اندازه که کسی به معاد و پیامبر زمان خود اعتقاد داشته باشد و عمل صالح انجام دهد، کافی است که رستگار شود و این یک قاعده کلی است که پس از ترغیب و ترهیب بنی اسرائیل در آیات قبل آمده است.^۷

۱. بقره / ۵۰.

۲. جوادی آملی، تسنیم، ج ۴، ص ۴۳۸.

۳. بقره / ۴۰.

۴. جوادی آملی، تسنیم، ج ۴، ص ۲۷.

۵. بقره / ۶۲.

۶. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۳۴.

۷. همان، ۳۲۵.

خودبرتربینی یهودیان باعث عجب و غرور آنها شده، آنها خود را فرزندان خدا می‌دانستند: «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ»^۱ و می‌گفتند که آتش برای مدت کمی ما را لمس می‌کند: «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً»^۲ خداوند در رد ادعای آنها (این قاعده کلی) را می‌فرماید: هر کس بدی کند جهنم سزای اوست و هر کس ایمان آورد و عمل صالح انجام دهد جای او در بهشت جاوید است.

«مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ»^۳ سخن جبرئیل تأیید همان اصول کلی و خطوط تام است که در کتاب‌های پیامبران پیشین و از جمله در تورات آمده؛ گرچه در قرآن به صورت کامل‌تر و دقیق‌تر نازل شده است. پس دشمنی با جبرئیل دشمنی با صحیفه‌های الهی و نیز با خود تورات است.^۴ توضیح آنکه یهود ابتدا بهانه گرفتند که چون پیامبر از آل اسماعیل است و در مرتبه بعد گفتند که چون فرشته وحی، جبرئیل است، ایمان نمی‌آوریم. خداوند در اینجا می‌فرماید: هر کس با خدا و ملائکه و پیامبران و جبرئیل و میکائیل دشمن باشد، کافر است و خدا دشمن کافران است: «فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ»^۵.

«وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»^۶ یعنی اگر مشرکان یا اهل کتاب مزاحم ورود شما مسلمانان به مساجد شدند، گمان نکنید که دیگر احیای ذکر و اقامه نماز و عبادت برای شما ممکن نیست؛ زیرا زمین همه از آن خداست و در هر نقطه آن که به سوی خدا روی آورید، خداوند در آنجا حضور دارد؛^۷ هرچند که این درحالی مطرح شده که یهودیان عبادت خداوند را منحصر در کنیسه و معابد خود کرده بودند؛ اما این یک قاعده کلی است که نباید مسلمانان خود را به یک مکان خاص برای به‌پا داشتن نماز مقید کنند.

۱۱. آیه در حکم تحریض و تشویق

«وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»^۸ خداوند در اینجا به کسانی که اصل توحید و نبوت را قبول کردند و به آن ایمان آوردند، بهشت و نعمت‌های آن را بشارت می‌دهد ...

۱. مائده / ۱۸.

۲. بقره / ۸۰.

۳. بقره / ۹۸.

۴. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۵۹۴.

۵. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۶۱۹.

۶. بقره / ۱۱۵.

۷. جوادی آملی، تسنیم، ج ۶، ص ۲۵۶.

۸. بقره / ۲۵.

توضیح آنکه در ادامه آیات قبل این آیه به اصل معاد پرداخته، با وعده دادن نعمت‌های بهشتی اهل ایمان را برای عمل و اعتقاد به اصول یاد شده تشویق می‌کند. آیه ۲۱ خطاب به همه مردم فرمود که خداوند را عبادت کنند: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا...» و برای او شریک قرار ندهند در ادامه، اصل توحید بیان شده است: «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَاداً وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ...» و نبوت پیامبر را با تعجیز بشریت در آوردن مثل قرآن تحکیم کرده: «وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا...»^۱ و در آیه موضوع بحث همگان را برای قبول این اصول تشویق می‌کند.^۲

۱۲. آیه در حکم تحذیر و نکوهش

خداوند خطاب به یهودیان آنان را نکوهش می‌کند و می‌فرماید شما قصه عده‌ای از پیشینیان خود را که خداوند برای عمل به دستورات خود از آنان عهد و میثاق محکم گرفت می‌دانید؛ اما آنها پیمان الهی را پشت سر انداختند که اگر فضل و رحمت خداوند نبود از زیانکاران می‌شدند: «وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ * ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»^۳ اما در روز شنبه فرمان ما را اطاعت نکردند: «الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ...»^۴ و به صورت میمون ذلیل و دور از رحمت خدا درآمدند: «فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»^۵.

۱۳. حسن تخلص

حسن تخلص از محسنات لفظی سخن است و آن چنین است که گوینده از مطلبی که در آغاز کلام آمده است، خیلی سریع به مقصود منتقل شود، بدون آنکه شنونده متوجه انتقال گردد.^۶ «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِنِّي أَخَافُ أَنْ تُنَكِّسُوا وُجُوهَكُمْ أَلَّا تُحْسِنُوا الصَّلَاةَ إِذَا خُمِّيَتِ الرُّءُوسُ وَاسْتَفْسَحَتِ الرُّكُوعُ وَاسْتَقَامَتِ السُّجُودُ وَأَقَامَتِ الصَّلَاةَ إِذَا حُمِّيَتِ الرُّءُوسُ»^۷ داستان بنی اسرائیل که در ضمن آیات ۴۰ تا ۱۲۳ بقره آمده است برای پیمان‌شکنان و طاغیان و بی‌تقوایان، نمودار روشنی از بی‌تقوایی را در ضمن قصه طولانی و پرفراز و نشیب بنی اسرائیل، بیان می‌کند.^۸ آیات قبل به داستان خلافت آدم و سؤال فرشتگان و خطا پذیر بودن انسان اشاره دارد و در اینجا داستان بنی اسرائیل و پیمان‌شکنی‌های آنان را آیه ۸۳

۱. بقره / ۲۳.

۲. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۶۵۹.

۳. بقره / ۶۴ - ۶۳.

۴. بقره / ۶۵.

۵. جوادی آملی، تسنیم، ج ۵، ص ۱۲۶.

۶. فقهی‌زاده، پژوهشی در نظم قرآن، ص ۹۳.

۷. بقره / ۴۰.

۸. جوادی آملی، تسنیم، ج ۶، ص ۴۲۴.

یادآور شده است. تناسب آن با آیات قبل به جهت اشاره به بُعد اخلاقی انسان از جهت سرکش و عنود بودن است که بنی اسرائیل نمونه بارز آن بوده و فرشتگان با توجه به آن نسبت به خلافت انسان به روی زمین مخالفت ورزیدند (بقره / ۳۰) اما آیه موضوع بحث تا انتهای آیه ۱۶۷ نشانگر خط استقامت و بندگی و بیانگر قصه تقوا و توحید و استواری در راه حق بوده^۱ پایانی بر لجاجت یهودیان در برابر تعالیم اسلامی است که با شروع داستان ابراهیم علیه السلام در این آیه و ابتلائاتی که برای او رقم خورد، بُعد دیگر از صفات انسانی که مبنی بر تقوای الهی و علت آفرینش انسان مطرح و با این انتقال، حسن تخلص انجام می‌گیرد.

۱۴. آیه در حکم تعلیل مطالب گذشته

«وَزَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»^۲ براساس این آیه شیطان عمل قبیحی را که کافران مرتکب می‌شوند، زینت می‌دهد. در آیات دیگر نیز به آن پرداخته شده است: «قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ»^۳ «وَلَكِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَكِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ»^۴ اما در آیه ۱۴۵، علت انکار و تحجر که همان عناد، جهود و مکابره یهودیان و نه خفای حق و نه وجود شبهه‌ای که باید برطرف شود، بیان شده است.^۵ در آیات قبل، از اعتراض و مکر یهودیان درباره تغییر قبله سخن به میان آمد: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»^۶ در اینجا علت آن مطرح شده که روی برگرداندن یهودیان از قبله جدید به دلیل عدم علم آنها به حقیقت نیست؛ بلکه به علت لجاجت، دشمنی و فتنه‌گری آنهاست.^۷

«إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»^۸ در آیه قبل از پیروی گام‌های شیطان منع کرد: «لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ...» در ادامه با بیان «إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ» علت آن را ذکر می‌کند.^۹

۱. جوادی آملی، تسنیم، ج ۶، ص ۴۲۵.

۲. انعام / ۴۳.

۳. حجر / ۳۹.

۴. بقره / ۱۴۵.

۵. جوادی آملی، تسنیم، ج ۷، ص ۴۲۰.

۶. بقره / ۱۴۲.

۷. طبری، جامع البیان، ج ۲، ص ۱۵.

۸. بقره / ۱۶۹.

۹. جوادی آملی، تسنیم، ج ۸، ص ۵۲۰.

نتیجه

دانش تفسیر از جمله دانش‌هایی است که با توجه به منبع و رویکرد آن به روش‌ها و گرایش‌های گوناگون و با عنایت به انتخاب یک موضوع یا فن، گستره وسیعی را در برمی‌گیرد. برای مثال می‌توان از علم تناسب نام برد که از شاخه‌های مهم علوم قرآن است که به کمک آن یکپارچگی و عدم گسست آیات قرآن، نظم و هماهنگی میان آیات و سور ثابت گشته، روند سوره‌شناسی و تدبر در قرآن را آسان و به شبهات مطرح گشته از سوی خاورشناسان پاسخ می‌دهد. در این خصوص اثبات موارد پیش گفته درباره آیات مرتبط با اهل کتاب در سوره بقره که بخش قابل توجهی از آن به این موضوع اختصاص یافته، اهمیت بیشتری می‌یابد. لذا این پژوهش به روش تحلیلی بررسی تفسیری آیات مربوط به اهل کتاب در سوره بقره با تأکید بر تناسب لفظی در **تفسیر تسنیم** پرداخته، نتایج حاصله بیانگر آن است که در آیات مربوطه گونه‌های مختلف تناسب لفظی اعم از آیه در حکم صفت برای آیه قبل و نیز در حکم تأکید بر معنای آیه قبل، جواب به سؤال، بیان مصداق، شاهد، تقیید و تخصیص، شرح و تفصیل، بیان خاص برای عام، بیان قاعده کلی، تحریض حکم آیه قبل، تحذیر، حسن تخلص و تعلیل برای آیه قبل کاملاً مشهود است و این، وجود همبستگی و یکپارچگی آیات در این موضوع را نشان می‌دهد که مفسر **تفسیر تسنیم** در مواردی بدان تصریح کرده است.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم.

الف) کتاب‌ها

- ابن فارس، احمد (۱۹۴۶م). **معجم مقاییس اللغة**. قاهره: دار الفکر.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۳۸۹ش). **لسان العرب**. قم: آداب الحوزة.
- باقلانی، ابوبکر (۱۴۲۱ق). **اعجاز القرآن**. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- بقاعی، برهان‌الدین (۱۴۱۵ق). **نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور**. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- پاکتچی، احمد (۱۳۸۹ش). **روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث**. تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸ش). **تفسیر تسنیم**. قم: اسراء.
- حجازی، محمد محمود (۱۳۹۰ش). **الوحدة الموضوعية**. قاهره: دار الکتب.

- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۶۱ش). *ذهن و زبان حافظ*. تهران: نشر نو.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر (۱۴۱۱ق). *التفسیر الکبیر*. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- زرکشی، بدرالدین (۱۹۸۸م). *البرهان فی علوم القرآن*. بیروت: دار الفکر.
- زمخشری، محمود (۱۴۰۷ق). *تفسیر الکشاف*. قاهره: دار احیا التراث العربی.
- سیوطی، جلال‌الدین (۱۳۶۴ش). *الاتقان فی علوم القرآن*. قم: الشریف الرضی.
- سیوطی، جلال‌الدین (بی تا). *تناسق الدرر فی تناسب السور*. دمشق: دار الکتب العربی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۲ش). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۲۹ق). *مجمع البیان لعلوم القرآن*. بیروت: دار المعرفة.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ق). *جامع البیان فی تفسیر آی القرآن*. بیروت: دار المعرفة.
- عبدالسلام سلمی، عزالدین (بی تا). *الاشارة الی الایجاز فی بعض انواع المجاز*. قاهره: دار الحديث.
- فقهی زاده، عبدالهادی (۱۳۹۳ش). *پژوهشی در نظم قرآن*. تهران: سخن.
- قندالی، فاطمه (۱۳۹۳ش). *بررسی و نقد هشت ترجمه از ترجمه‌های فارسی قرآن کریم براساس میزان توجه به تناسب و ارتباط آیات*. تهران: دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
- کامیابی، تکتک (۱۳۹۰ش). *بررسی ارتباط آیات سوره مائده*. یزد: دانشگاه یزد.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۶ش). *بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار* علیه السلام. طهران: المكتبة الإسلامية.
- محقق، محمدباقر (۱۳۵۹ش). *نمونه‌ای از بینات در شأن نزول آیات*. تهران: اسلامی.
- مسلم، مصطفی (۱۴۱۸ق). *مباحث فی التفسیر الموضوعی*. دمشق: دار القلم.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۶ش). *قرآن‌شناسی*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- معرفت، محمدهادی (۱۳۷۸ش). *التفسیر الأثری الجامع*. قم: التمهید.
- معرفت، محمدهادی (۱۴۱۵ق). *التمهید فی علوم القرآن*. قم: مؤسسة النشر الاسلامی.
- معین، محمد (۱۳۷۶ش). *فرهنگ فارسی*. تهران: امیر کبیر.
- مقبلی اهتزایی، ام‌البنین (۱۳۹۳ش). *بررسی تناسب آیات در تفسیر المیزان از دیدگاه علامه طباطبایی با تکیه بر سوره احزاب*. کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- المقرئ الفیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق). *المصباح المنیر*. قم: دار الهجرة.
- نادری، عزت‌الله (۱۳۸۵ش). *روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (با تأکید بر علوم تربیتی)*. تهران: ارسباران.

ب) مقاله‌ها

- حجتی، سید محمدباقر و کرم سیاوشی (۱۳۸۴ش). وحدت موضوعی از نگاه سید قطب در فی ظلال القرآن. پژوهش دینی. ۴ (۱). ۴۰ - ۹.
- قانع اردکانی، علی (۱۳۸۸ش). تناسب آیات. نشریه معرفت. ۱۶ (۴) ۹۶ - ۷۹.
- قبادی، سعید (۱۳۹۷ش). تناسب آیات ابتدایی و انتهایی سوره‌های قرآن و کارکرد آن در تفسیر و علوم قرآنی. سومین کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین در علوم انسانی. کرج.
- قرائی سلطان‌آبادی، احمد (۱۳۹۴ش). فهم قرآن در پرتو نظم شبکه‌ای یا فراخطی آن. پژوهش‌های زبان شناختی قرآن. ۴ (۱). ۶۰ - ۴۱.





پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی